

ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ СУБ'ЄКТІВ ПРОДОВОЛЬЧОГО РИНКУ В УМОВАХ ЧЛЕНСТВА УКРАЇНИ В СОТ

У статті розглянуто особливості здійснення експортно-імпортних операцій з продовольчою продукцією. Визначено напрямки зміни підходів до регулювання таких операцій внаслідок вступу України до СОТ. Проаналізовано переваги і недоліки використання тарифних та нетарифних методів регулювання зовнішньоекономічної діяльності суб'єктів продовольчого ринку та вплив кожного з них на цінову ситуацію на ринку.

In the article the features of realization of export-import operations with food products are considered. The directions of change of the approaches to regulation of such operations as a result of entry of Ukraine to WTO are determined. The advantages and disadvantages of tariff and non-tariff methods of regulation of foreign economic activity of enterprises on food market and their influence on a price situation on the market are analyzed.

Постановка проблеми. Одним із найбільш дієвих методів регулювання ринку певного товару є експортно-імпортні операції, які виступають структурними елементами зовнішньої торгівлі. На переконання К. Маркса, зовнішня торгівля сприяє здешевленню життєвих засобів і сировини [1]. Очевидно, що за таких умов, експортно-імпортні операції здійснюють значний вплив на стан кон'юнктури вітчизняного ринку та рівень цін на ньому. Характер такого впливу визначається рядом умов, оскільки експортно-імпортні операції можуть бути як причиною зростання цін на ринку, так й їх зниження. Експорт надлишку пропозиції є способом недопущення обвалу цін на певний вид продукції, яка в цей момент виробляється в країні понад обсяг потреб її внутрішнього споживання. Властивості впливу імпорту продукції на внутрішній ринок є оберненими. Такі операції здатні компенсувати нестачу внутрішнього виробництва певного виду товару та не допустити відповідне зростання цін на ринку. Це дає підстави говорити про значні регулюючі можливості зовнішньоторговельних операцій і розглядати їх як один із найбільш дієвих методів регулювання ринку. У структурі зовнішньої торгівлі одна з найбільших часток припадає на продовольчу продукцію. Зокрема у 2009 р. продовольча продукція займала 21,43 % у товарній структурі експорту та 8,61 % у товарній структурі імпорту. Тому експортно-імпортні операції здійснюють значний вплив на стан продовольчого ринку України, визначають рівень цін продовольчої продукції, а відтак, зумовлюють підтримання належного рівня продовольчої безпеки. Усе це визначає актуальність досліджень особливостей здійснення зовнішньоекономічних операцій з продовольчою продукцією в умовах членства України у СОТ.

Аналіз останніх досліджень. Проблеми впливу вимог СОТ на стан вітчизняного сільського господарства та продовольчого ринку в цілому були темою досліджень багатьох вчених. Окремі напрямки розв'язання даних проблем були предметом дослідження М. Дем'яненка, С. Кваши, В. Амбросова, І. Кобути, С. Осики, В. П'ятницького, О. Шевцова, В. Онегіної та ін. Проте, переважно вченими розглядаються питання щодо узгодження напрямків та обсягів державної підтримки виробництва продовольчої продукції. В той час, як аналізу збалансованості обсягу експортно-імпортних операцій на продовольчому ринку та оптимізації товарної структури таких операцій приділяється менша увага.

Метою статті є дослідження особливостей здійснення експортно-імпортних операцій з продовольчою продукцією та прогнозування цінових змін на внутрішньому ринку відповідної продукції в умовах членства України у СОТ.

Виклад основного матеріалу. Економічна теорія визначає дві основні форми здійснення зовнішньоторговельної політики: фритредерства (вільної торгівлі) та протекціонізму. В основу політики фритредерства покладено принцип невтручання держави в регулювання експортно-імпортних операцій. Таке регулювання здійснюється виключно на підставі співвідношення попиту і пропозиції. Вільна торгівля стимулює конкуренцію, примушує національні підприємства підвищувати якість своєї продукції та знижувати ціни. За вільної торгівлі товари надходять від регіонів з низькими цінами до регіонів з високими цінами. Відповідно, показником доцільності здійснення зовнішньоторговельних операцій є зіставлення величини цін внутрішнього та світового ринків. Так, експортні можливості країни щодо торгівлі певним товаром розкриваються за умови, коли ціни внутрішнього ринку нижчі світових цін. Відповідно імпорт є доцільним у випадку, коли внутрішня ціна на товар вища світової ціни. Отже, застосування режиму вільної торгівлі продовольчими товарами здатен збалансувати внутрішній ринок, проте це веде до зрівняння внутрішніх та світових цін.

Сучасна форма зовнішньої торгівлі характеризується використанням значної кількості обмежень вільної торгівлі. Уряди всіх країн світу прагнуть до створення найбільш сприятливих умов для власних товаровиробників шляхом застосування будь-якого засобу, спрямованого на обмеження зовнішньої торгівлі або надання допомоги національним виробникам за рахунок їх іноземних конкурентів. Сукупність таких заходів називає

протекціоністською політикою. Така політика, з одного боку, сприяє розвитку національного виробництва та захисту вітчизняного виробника, а з іншого – може призвести до застійних явищ в економіці, посилення монополізму та зниження конкурентоспроможності національних товарів. Крім того, протекціонізм завжди призводить до зростання внутрішніх цін. Отже, застосування протекціоністських інструментів на продовольчому ринку спричиняє підвищення цін відповідної продукції, а відповідно, знижує цінову доступність продуктів харчування.

Реалізація політики протекціонізму здійснюється шляхом запровадження митних тарифів і нетарифних заходів регулювання зовнішньої торгівлі. Внаслідок цього ціни світового та внутрішніх ринків значно різняться. Як стверджує Б. Пасхавер, світовий ринок продовольства завжди був ареною боротьби двох тенденцій – протекціонізму й фритредерства, які відбивають суперечливості інтересів виробників і споживачів [2]. Таке твердження є справедливим і для українського продовольчого ринку.

Зовнішня торгівля із країнами – найближчими сусідами в Україні здійснюється із застосуванням режиму вільної торгівлі. Двосторонні угоди про вільну торгівлю підписано зі всіма країнами СНД, країнами Балтії та Македонією. Проте географічна структура імпорту товарів свідчить про незначні обсяги ввезення продовольства з країн СНД, Балтії та Македонії. Крім того, деякі угоди про вільну торгівлю містять вилучення з такого режиму. Перелік вилучень стосується, перш за все, продовольчої продукції. Зокрема, вилучення з режиму вільної торгівлі стосуються для угоди з:

- Росією – кількісні обмеження на ввезення цукру білого;
- Узбекистаном – овець;
- Латвією – вилучення продукції і товарів з 1 по 24 групи за ТН ЗЕД, тобто в тому числі і сільськогосподарську та продовольчу продукцію;
- Молдовою – ввезення цукру білого та іншого цукру;
- Білоруссю – кількісні обмеження експорту великої рогатої худоби та цукру білого;
- Македонією – кількісні обмеження експорту продовольчої продукції.

Вважаючи на все зазначене, можна стверджувати, що режим вільної торгівлі продовольчою продукцією застосовується у край обмеженої формі. Це свідчить, що експортно-імпорتنі операції з продовольчою продукцією здійснюються з використанням політики протекціонізму. До інструментів реалізації такої політики відноситься, перш за все, тарифне регулювання. Тарифне регулювання передбачає обкладання товарів експорту-імпорту відповідними податками – митом.

Мито є основним фактором, який підвищує ціну конкретного імпортного або експортного товару під час його надходження на іноземний ринок. Така властивість мита визначається його належністю до групи непрямих податків, які являють собою структурний елемент ціни. Дія мита проявляється у зростанні цін на продовольчу продукцію при перетині нею кордону, відтак продукція стає дорожчою і її здатність до міжнародного переміщення знижується. Залежно від того, застосування мита стосується експортних чи імпорتنих операцій, обмежується відповідно ввезення чи вивезення продукції з(в) країну.

В Україні з 1991 р. до продовольчої продукції застосовують як експортне (вивізне) мито, так й імпорتنе (ввізне) мито. Аналіз ставок ввізного мита, що застосовуються до імпортною продовольчої продукції свідчить про дві тенденції: по-перше, зростає диференціація товарних позицій щодо обкладання імпортом митом; по-друге, спостерігалось деяке зростання ставок ввізного мита на імпорт продовольчої продукції впродовж останніх років. Нині у сільському господарстві середній арифметичний тариф складає 13,84 %. Це означає, що в середньому імпорتنі ціни на продовольчу продукцію зростають на 13,84 к. з кожної гривні ввезеного товару. При вступі України у СОТ було взято зобов'язання знизити його до 11,16 %. Це спричинить ріст імпорту в країну, але, на думку урядовців, саме так вітчизняні виробники “нарошують імунітет до імпортерів” [3].

Реалізація певних стратегічних напрямків розвитку зовнішньоекономічної діяльності здійснюється через встановлення імпортного мита на основі співвідношення світових та національних цін на конкретний товар. З точки зору виробництва імпортний тариф дискримінує іноземних виробників на користь вітчизняних. На думку вчених, імпортний тариф діє подібно до субсидій вітчизняним виробникам товарів [4].

Економічна теорія стверджує, що періодичність коригування митних ставок має визначитися на підставі динаміки розвитку економіки. За дослідженнями вітчизняних учених, починаючи з 1995 р., інтенсивне коригування ставок мита було спрямоване насамперед на реалізацію протекціоністської функції системи тарифного регулювання. Це призвело до помітного ускладнення структури митного тарифу та значної диференціації ставок мита за рядом товарних груп і підгруп. При цьому формально диференційовані тарифи здебільшого, як правила, не діяли.

Експортне мито в Україні застосовується із 1992 р. Об'єктами оподаткування були всі потенційно експортні товари (близько 124 товарних груп). У 1993 р. цей перелік скоротився до 43 товарних позицій. Починаючи з 1996 р., експортне мито застосовується лише щодо 6 товарних позицій, у тому числі сільськогосподарської продукції – насіння деяких видів олійних культур та живої худоби. Головним аргументом такого переліку було завантаження національних підприємств.

Країни нечасто вдаються до оподаткування експорту. Відповідно до вимог СОТ це дозволяється, але заборонено запроваджувати експортні обмеження, якщо такі обмеження не дозволені. Дозволяються обмеження, спрямовані на запровадження стандартів або правил щодо класифікації, сортування чи маркетингу товарів міжнародної торгівлі або потрібні для подолання критичного дефіциту. Відповідно до правил СОТ забороняється

запроваджувати експортні обмеження щодо сировини з метою стимулювання розвитку національної обробної промисловості та уникнення конкуренції між експортерами сировини. У зв'язку з цим умовою входу України до СОТ є щорічне зниження експортного мита на один відсотковий пункт на насіння соняшнику. Введення в дію цього нормативу може стати причиною вивозу з України олійної сировини та відповідного зростання цін на олію.

Застосування вивізного мита знижує прибутковість експортних операцій, оскільки підвищується внутрішня ціна товару. Як результат відбувається збільшення внутрішнього споживання і скорочення внутрішнього виробництва товару, що, у свою чергу, призводить до скорочення експорту. Отже, експортне мито є вигідним для споживача, оскільки призводить до зростання внутрішнього споживання. Вигоди отримує також і країна-експортер через зростання податкових надходжень до бюджету. Загалом у результаті застосування експортного мита виникають ті ж групи ефектів, що й під час застосування імпортного мита – ефекти перерозподілу та ефекти втрат. Різниця полягає лише в суб'єктах отримання цих ефектів. Адже від застосування експортного мита втрачають національні виробники.

Розмір експортного мита відносно живої худоби і шкіряної сировини складає 27–75 % митної вартості товару, але існує пільга сільськогосподарським товаровиробникам, які мають здійснювати експорт зазначених товарів без сплати вивізного мита (за винятком молодняка великої рогатої худоби масою не більше за 350 кг і шкірсировини), якщо ці товари є продукцією власного виробництва. Як зазначають учені, запровадження експортного мита мало захисну мету, яка реалізувалася через усунення з українського ринку основних іноземних експортерів великої рогатої худоби. Основною причиною введення експортного мита на насіння соняшнику криється в отриманні надприбутків посередників на певному сегменті ринку. Тож можемо стверджувати, що в обох випадках введення експортного мита на сільськогосподарську продукцію не переслідувало мети захисту внутрішнього споживача, а отже, в Україні експортне мито застосовується не з метою регулювання цін на продовольчому ринку, а з метою захисту

Після введення 17 % мита на експорт соняшнику й заборони його вивезення за давальницькою схемою в масложировому комплексі України відбулися серйозні позитивні зміни: на внутрішній ринок надійшла значна кількість насіння соняшнику і, як результат, збільшилося завантаження потужностей підприємств масложирової промисловості; знизився експорт соняшнику на користь експорту продукту переробки – соняшникової олії; продовжилося зростання як закордонних, так і вітчизняних інвестицій у виробництво олії, маргаринів, майонезу, жирів.

Економічні переваги експорту продуктів переробки соняшнику складають 72 дол./т тільки за рахунок різниці експортних цін. Крім того, в Україні внаслідок лише первинної переробки соняшнику створюється додана вартість на 30 дол./т. Ці експортні переваги зростають залежно від питомої ваги в експорті продуктів глибокої переробки, у т. ч. рафінованої фасованої олії. Від обсягів експорту соняшнику залежать обсяги експорту олії: чим більше буде експортовано сировини для переробки за кордон, тим менше буде потреби в українській олії на світовому ринку. Внутрішній попит на масложирову продукцію задовольняється. Тому виключена необхідність безмитного ввезення олії в Україну за окремими законодавчими актами для покриття дефіциту на внутрішньому ринку через вивезення сировини.

У результаті впровадження обмежень на експорт соняшнику обсяги виробництва олії в Україні досягли рівня 1990–1991 рр. при завантаженні потужностей з виробництва олії на 60 %, маргаринової продукції – на 40 %. Відповідно до взятих на себе Україною зобов'язань при вступі у СОТ, передбачається щорічне зниження ставок експортного мита на насіння соняшника. Наслідком застосування дій, очевидно, буде зростання обсягу експорту цього виду продукції та зростання цін на внутрішньому ринку як на насіння соняшника, так й на продукти його переробки – перш за все, олію.

Нетарифні заходи передбачають адміністративне обмеження імпорту або експорту з метою захисту певних галузей національної економіки. До 2009 р. в Україні для регулювання зовнішньої торгівлі сільськогосподарською та продовольчою продукцією використовувалися майже всі теоретично існуючі нетарифні заходи протекціонізму. Як зазначають учені, у сільськогосподарському секторі нетарифні заходи є особливо важливими, в основному через свою заплутаність, непрозорість і жорсткість у практичному застосуванні [5]. Через це угода про сільське господарство СОТ передбачає, що застосування нетарифних заходів як методу регулювання має бути виключено.

Висновки. Викладені міркування щодо механізму регулювання цін продовольчої продукції інструментами зовнішньоекономічної політики дають змогу говорити про існування в Україні потужного протекціоністського підходу в даній сфері. Проте приєднання України до СОТ означає певну лібералізацію зовнішньої торгівлі: скасування нетарифних обмежень і зниження тарифних. Нетарифні заходи мають бути скасованими шляхом розрахунку відповідних тарифних еквівалентів, які додаються до фіксованого тарифу. Внаслідок цього країни-імпортери одержать нові ставки мита, які дозволяють їм збільшити обсяг ввезених в Україну товарів. Проте, вважаємо, що всі перераховані заходи не призведуть до зниження цін на українському продовольчому ринку. Причин цього декілька. По-перше, очікувані зниження митних тарифів будуть реалізовані через деякий час (5–7 років). По-друге, на світових ринках нині існує тенденція до зростання цін, отже будуть зростати й імпортні ціни. Зокрема продовольча і сільськогосподарська організація ООН (ФАО) у доповіді “Світовий огляд ситуації з продовольством” прогнозує, що ціни на продукти харчування можуть підвищитися на 80–200 %. Ріст

очікується насамперед у сегменті найнеобхідніших продовольчих товарів. Уже сьогодні деякі вітчизняні експерти пов'язують зростання цін вітчизняного продовольчого ринку із відповідною тенденцією світового ринку. Так, за 2007 р. зростання цін на пшеницю у США становило 65 %, тому очевидним є зростання цін на неї і в Україні як світового зернового експортера.

По-третє, нині спостерігається процес конвергенції внутрішніх та світових цін. Конвергенція означає зближення цін національних ринків і, як результат, виникнення єдиної світової ціни. Нагадаємо, що сьогодні внутрішні ціни на продовольство значно відстають від світових. Тому очевидним є факт поступового їх зростання.

Проведений аналіз показав, що експортно-імпортні операції мають значний регулюючий потенціал. Проте лібералізація зовнішньої торгівлі та вступ України в СОТ обмежують можливість застосування даних інструментів для державного регулювання цін на продовольчому ринку. Скорочення протекціоністських заходів на продовольчому ринку сприяє прояву властивостей експортно-імпортних операцій як методів саморегулювання. Це означає, що інструменти зовнішньоекономічної діяльності здатні автоматично збалансувати продовольчий ринок й тим самим сприяти стабілізації цін на ньому.

Література

1. Блауг М. Экономическая мысль в ретроспективе ; пер. с англ. – Изд. 4-е / М. Блауг. – М. : Дело ЛТД, 1994. – С. 261.
2. Пасхавер Б. Аграрне ціноутворення в умовах кризи / Б. Пасхавер // Економіка України. – 1999. – № 7. – С. 68.
3. Чигирь С. Село перекривило путь в ВТО / С. Чигирь // Инвестгазета. – 2005. – № 50. – С. 2.
4. Гребельник О. П. Митне регулювання зовнішньоекономічної діяльності : підручник / О. П. Гребельник. – К. : ЦНД, 2005. – С. 186.
5. Осика С. Г. Світова організація торгівлі. – Вид. 3-є, перероб. і доп. / С. Г. Осика, В. Т. Пятницький. – К. : К.І.С., 2005. – С. 227.

УДК 330

Л. І. ФЕДУЛОВА

Інститут економіки та прогнозування НАН України

ПЕРСПЕКТИВИ ТЕХНОЛОГІЧНОГО РОЗВИТКУ СВІТОВОГО ГОСПОДАРСТВА В ПОСТКРИЗОВИЙ ПЕРІОД

Систематизовано та розкрито перспективи розвитку технологій шостого технологічного укладу з позицій соціоекономічних підходів. Визначено характерні особливості розвитку наукового та технологічного знання в період формування економіки нового технологічного базису.

Systematized and exposed prospects of development of technologies of the sixth technological mode from positions of social and economic approaches. Determined characteristic features of development of scientific and technological knowledge in the period of forming of economy of new technological base.

Постановка проблеми. Процес безперервного переходу до більш якісного технологічного базису є доведеним явищем, що впливає з фундаментальних властивостей суспільного розвитку. З цих позицій, в якості однієї із причин глобальної фінансово-економічної кризи слід назвати відсутність виробничо-упродовольчої стадії технологій нового технологічного укладу (деякі вчені називають це “інноваційною паузою”), яка б могла спрямувати фінансові потоки в розвиток реального сектора економіки нової якості. Світова фінансово-економічна криза є ознакою того, що наступила завершальна фаза життєвого циклу домінуючого технологічного укладу і починається структурна перебудова економіки. Розвинуті країни переходять до формування нової технологічної бази економічних систем, а отже настає нова хвиля змін в технологіях, що використовуються. На перший план науково-технологічного прогресу виходять інформаційні та системні макротехнології, що забезпечують мультиплікаційний розвиток наукоємних виробничо-інноваційних систем, транснаціональних виробничо-технологічних корпорацій та прискорене формування наукоємної структури інноваційної економіки.

Аналіз останніх публікацій вказує на зацікавленість вітчизняних та зарубіжних авторів проблемами формування перспектив як технологічного розвитку господарства в цілому [1–4], так і окремих новітніх технологій, що визначатимуть базис соціально-економічного розвитку країн в найближчі 20–30 років [5]. Однак різноплановість таких публікацій та розгляд в них окремих аспектів зазначеного питання не дозволяють отримати системне уявлення про характер прогнозних процесів технологічного розвитку.

Мета статті полягає у вивченні та аналізі цих відомих технологічних прогнозів з подальшим узагальненням та характеристикою особливостей розвитку технологій шостого технологічного укладу.

Виклад основного матеріалу. У відповідній доповіді американської Rand Corporation “Глобальна технологічна революція-2020”, надрукованої у 2006 р. [6], виокремлено чотири основні напрями НТП, які найбільш суттєво будуть впливати на майбутнє цивілізації: це біотехнології, нанотехнології, технології